
МОНІТОРИНГ СКЛАДУ ПРОФЕСІЙНИХ ТА ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИХ КОМАНД ЗА ВІКОМ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ БАГАТОРІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФУТБОЛІСТІВ

Валерій Ніколаєнко, Богдан Балан

Резюме. *Рассмотрена проблема подготовки спортивного резерва для профессионального футбола. Обосновано значение мониторинга как важного инструмента, с помощью которого осуществляется контроль и проводится оценка эффективности процесса обучения в отечественных детско-юношеских спортивных школах, академиях и профессиональных командах. Проанализирован возрастной аспект комплектации профессиональных команд в сопоставлении «собственный воспитанник – легионер». Показана необходимость изучения возрастных особенностей формирования детско-юношеских команд в Украине и определены пути усовершенствования многолетней подготовки перспективных футболистов.*

Ключевые слова: *мониторинг, многолетняя подготовка футболистов, «эффект относительного возраста», профессиональный футбол.*

Summary. *The problem of training of sports reserve in professional football was analyzed. It is substantiated the role of monitoring as an important tool for control and evaluation of effectiveness of learning process in domestic children's sports schools, academies and professional teams. The study included analysis of the data from scientific works of domestic and foreign experts in the field of sports and football, legal documents Premier-League and junior football league of Ukraine (the Application Form of commands). Statistical grouping was used to analyze the dynamics of the age factor in recruitment of professional teams through comparison «own trainee – legionnaire». The necessity of studying the age specificity of youth teams formation in Ukraine is demonstrated and approaches to improve long-term preparation of promising footballers are identified.*

Key words: *monitoring, long-term preparation of footballers, «relative age effect», professional football.*

Постановка проблеми. Постійне зростання спортивних рекордів, конкуренції на міжнародній спортивній арені, розширення спортивного календаря призвели до інтенсифікації тренувального процесу і змагальної діяльності, значного збільшення навантажень на організм спортсмена, що вимагає від нього максимальної мобілізації функціональних резервів і психологічної стійкості в умовах тренувальної та змагальної діяльності [8].

Великий масив наукових знань, накопичених у теорії та методиці спортивної підготовки, свідчить про великий обсяг як теоретичного, так і експериментального матеріалу в системі багаторічного вдосконалення у футболі [1, 2, 9, 12–14]. Діяльність людини в олімпійському і професійному спорті не може ефективно існувати без належного рівня підготовки. Не підлягає сумніву той факт, що успішність країни на міжнародній спортивній арені багато в чому залежить від якості процесу підготовки спортивного резерву, ефективність якого, в свою чергу, залежить від впливу цілого ряду факторів: соціальних, економічних, організаційних, науково-методичних тощо [8].

У даному контексті використання моніторингу дозволяє визначити невідкладні та довгострокові

заходи щодо попередження та усунення негативного впливу тренувального процесу на фізичний стан юних спортсменів, таких, як інтенсифікація навчання, підвищення нервового напруження та фізичних навантажень, застарілі підходи до організації процесу багаторічної підготовки футболістів.

На попередніх етапах дослідження, у процесі проведення узагальнюючого аналізу стану підготовки футболістів до виступів у професійних командах в Україні, було визначено ряд негативних ознак щодо різних аспектів функціонування системи дитячо-юнацьких спортивних шкіл: організаційного, методичного, інфраструктурного, кадрового тощо [3, 5]. Підсумком такого незадовільного стану є надзвичайно низький відсоток власних випускників у основних складах футбольних клубів, що виступають на рівні Прем'єр-ліги, першої, другої та третьої ліг України.

Таким чином, цілком очевидним є те, що існує ще один або декілька чинників, які перманентно та системно негативно впливають на ефективність підготовки спортивного резерву. Одним із таких чинників, як засвідчує досвід зарубіжних фахівців [16, 19], є негативний вплив так званого ефек-

ту відносного віку, який полягає в тому, що незважаючи на те що команди формуються з гравців одного віку, існує різниця у біологічному розвитку між гравцями, які народилися на початку та наприкінці року. Тому цілком закономірною є необхідність всебічного вивчення даного питання у вітчизняному футболі.

Дослідження виконано згідно зі Зведеним планом НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 рр. Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту за темою 2.3 «Науково-методичні засади удосконалення системи підготовки спортсменів у футболі з урахуванням особливостей змагальної діяльності» (номер держреєстрації 0111U001722).

Мета дослідження – дослідити вікові межі потрапляння юних футболістів у команди різного рівня та на цій основі визначити проблемну ситуацію переходу спортсменів у професійні команди.

Методи дослідження: аналіз спеціальної літератури; контент аналіз за датами народження гравців футбольних клубів Прем'єр-ліги та дитячо-юнацьких команд м. Києва; метод порівняння та співставлення; аналіз нормативно-правових документів ДЮСШ, СДЮШОР; педагогічне спостереження; методи математичної статистики.

Результати дослідження та їх обговорення. Розглянувши процес комплектування основних складів команд-лідерів українського чемпіонату з футболу протягом останніх сезонів, можна дійти висновку, що кількість власних вихованців у цих клубах незначна. Особливо парадоксальною ця проблема виглядає з огляду на те, що вже тривалий час функціонують футбольні академії в клубах «Динамо», «Шахтар», «Дніпро», «Металіст». І якби не введення ліміту на легионерів, то кількість українських футболістів, як власних вихованців, була б ще меншою.

Водночас, при більш вибіркового розгляді даної проблеми стає очевидним той факт, що не завжди першопричиною є рівень інфраструктурного та матеріально-технічного забезпечення або навіть кваліфікація тренерських кадрів та, відповідно, методика проведення навчально-тренувального процесу в дитячих футбольних школах.

Моніторинг складу професійних команд за віком показав, що в українській Прем'єр-лізі (сезон 2012/13) найбільше (більш ніж у 1,5 рази) іноземців з датою народження в III і IV кварталах: 26,1 і 36,7 % проти 19,7 і 16,8 % відповідно (рис. 1).

Для більш детального аналізу було проведено оцінювання дат народження гравців окремих команд. У результаті у деяких клубах частка легионерів, які народились в III кварталі, досягла 41,1 %, а в IV кварталі – понад 48 % (рис. 2).

Таким чином, існує «стратегічний розрив» у 4–6 років між моментом закінчення юним футболістом вітчизняної футбольної школи і моментом, коли він починає набирати ринкової вартості. Насамперед, це стосується гравців, народжених у IV кварталі.

Моніторинг складу команд (14–17-річні гравці) дитячо-юнацької футбольної ліги України за віком сезону 2012–2013 рр. (II група) свідчить про те, що у футбольних школах ситуація протилежна стану команд Прем'єр-ліги (рис. 3).

Кількість дітей, народжених в I кварталі, становила 42 %, а у IV – усього 11 %. Кількість футболістів, народжених у II і III кварталах, становить відповідно 28 та 19 %.

Детальний аналіз дат народження юних вихованців футбольних академій показав таке. В академії «Динамо» частка гравців, які народились у I і II кварталах, становить 81 % (див. рис. 3).

У футбольних академіях «Дніпро» та «Металіст» кількість гравців, які народились у I кварталі, становить 49 та 44 % відповідно, а це майже половина від загальної кількості заявлених спортсменів у цих командах (див. рис. 3).

Окремо варто зупинитися на такому феномені, як «ефект відносного віку». На жаль, у всіх видах спорту має місце вплив календарної дати народження дитини. Так, діти, народжені на початку календарного року, мають явну перевагу над тими, які народилися наприкінці року. Встановлено, що понад 80 % дітей, які потрапили в елітний (професійний) спорт, народилися в перші три місяці року, а менше 10 % – в останні три місяці [16, 19]. Зокрема, юні футболісти, які народилися у зимовий період, шансів домогтися спортивних успіхів мають у 4 рази більше, ніж їх однолітки, народжені у вересні–грудні. Багато дітей запізняються у своєму розвитку, але, на жаль, чинник «перемоги» підходить не для всіх [6].

Таким чином, під впливом «ефекту відносного віку» суттєво знижується об'єктивність оцінки можливостей юних спортсменів і, насамперед, їх перспективності. Таке явище має місце в дитячих клубах у процесі формування основної групи

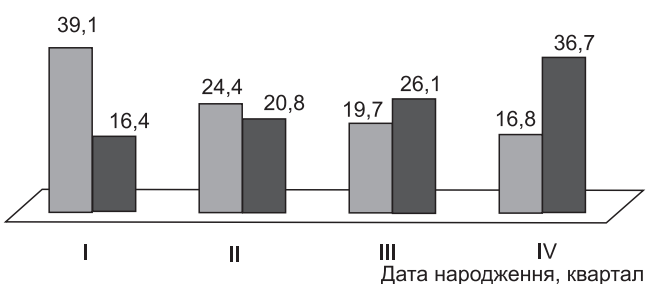

Рисунок 1 – Розподіл гравців (%) футбольних клубів Прем'єр-ліги за датами народження (n = 463)
■ – вітчизняні гравці; ■ – легионери

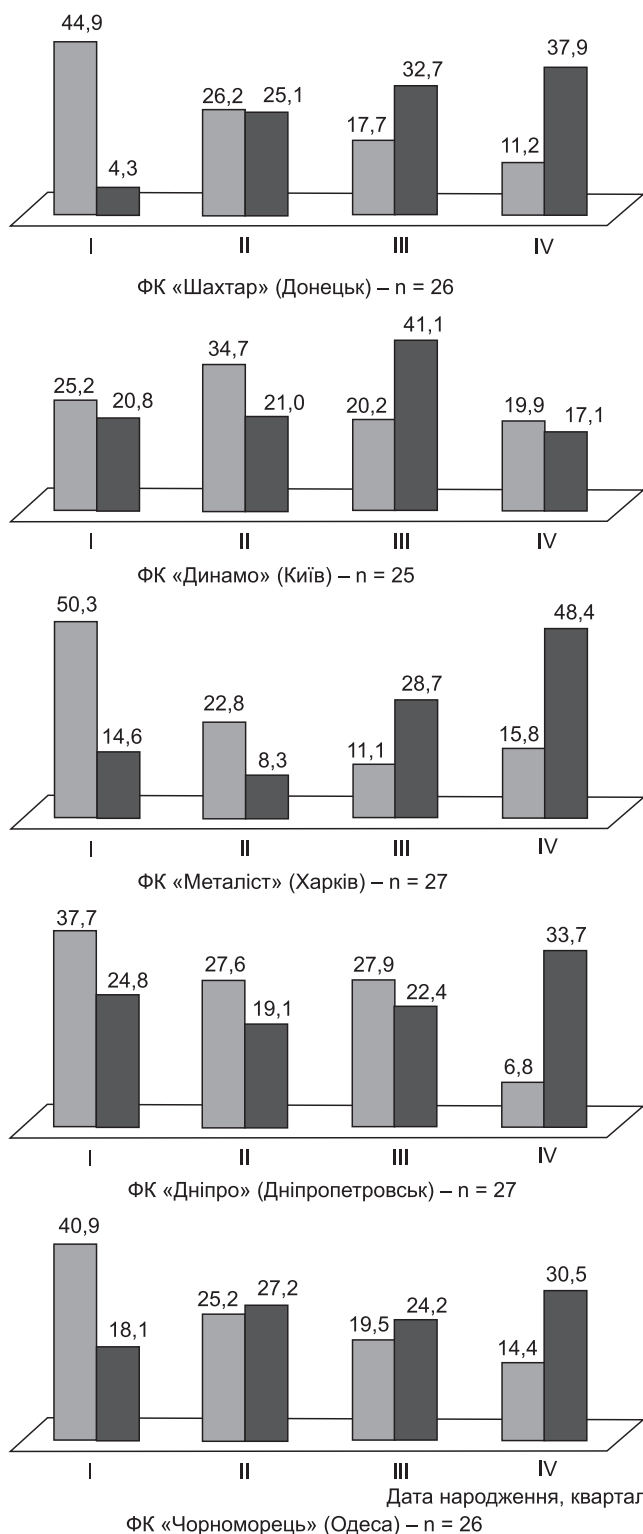

Рисунок 2 – Розподіл гравців (%) за датами народження
 ■ – вітчизняні гравці; ■ – легионери

гравців, які задіяні у змаганнях, з усіма наслідками у вигляді різної кількості ігрової практики та відповідно різним змістом навчально-тренувально-го процесу.

Рисунок 3 – Розподіл гравців (%) 14–17 років за датами народження

Частка гравців футбольних академії «Динамо» та «Металіст», які народилися у IV кварталі, взагалі не перевищує 8 % (див. рис. 3)

Практика свідчить про те, що діти, які народилися на початку року, мають не тільки перевагу за багатьма показниками фізичного розвитку, а й можливість раніше почати займатися футболом, внаслідок чого здобувають більше спортивного досвіду. Все це створює нерівні умови в процесі відбору гравців або в процесі формування основних складів команд. Через це багато юних футболістів, які народилися наприкінці року, в результаті поточної оцінки тренерами їх можливостей, практично не розглядаються як перспективні.

Аналіз стану дитячо-юнацького футболу в Україні свідчить про негативний вплив «ефекту відносного віку». Особливо відчутною вона є у та-

кі важливі для дітей вікові періоди, як підлітковий вік, та «перехідний період», коли юнаки потрапляють до професійної команди.

Отже, діюча система багаторічної підготовки юних футболістів, по суті, відкидає велику кількість потенційно перспективних спортсменів, обмежуючи вибір талановитих гравців для професійних клубів та збірних команд різного рівня.

Цілком закономірною є необхідність всебічного вивчення цього питання з метою пошуку шляхів мінімізації негативного впливу даного фактора. Оскільки, з одного боку, це реальні кошти, які будуть витрачені власниками клубів Прем'єр-ліги в майбутньому, а з іншого, упущена фінансова вигода від виключення в період з 9 до 15 років декількох десятків гравців, які народилися у IV кварталі року. Адже вони можуть наздогнати однолітків, які народилися у I півріччі, лише у 16–17 років [10, 17].

Інтерпретуючи представлені кількісні показники, можна констатувати, що наявною є ситуація, при якій дитячі тренери віддають перевагу тим гравцям, які народилися на початку року. Цілком очевидно, що причиною такого вибору з боку тренерів є недооцінка ними здібностей гравців, яка базується виключно на більш виразних фізичних кондиціях футболістів, які обумовлені нехай усього кількомісячною, але, все ж таки, перевагою у віці. Водночас, напевно, жоден із тренерів не стане стверджувати, що гравці, які народилися у другій половині року, мають менший потенціал та менш талановиті порівняно з тими футболістами, які народилися на початку року.

Водночас, реалії українського дитячо-юнацького футболу полягають у тому, що тренерів найбільше хвилює результат. І це є природним в умовах, коли статус дитячо-юнацької спортивної школи, як і критерії оцінки ефективності роботи тренера, визначається спортивними досягненнями команд і кількістю підготовлених розрядників, а не рівнем індивідуального розвитку і креативністю гравця, якістю процесу навчання та гри команди [7]. Внаслідок такого педагогічного підходу форсується тренувальний процес, зростають навантаження, порушуються принципи поступовості та доступності, що ставить під загрозу передусім здоров'я юних футболістів. Окрім цього, вони занадто зосереджені на результаті гри, а не на процесі його досягнення.

Отже, по закінченню дитячо-юнацької футбольної школи організм юних спортсменів виснажується. Тому зовсім не дивує той факт, що після комплексного тестування кандидатів у професійні команди та переглядового навчально-тренувального збору футбольну діяльність завершують понад 50 % молодих спортсменів [4]. Відмітимо, що лише близько 30 % юнаків 19–20 років мають по-

стійну ігрову практику в професійних командах третьої за рівнем ліги першості України з футболу. Відсоток участі футболістів даного віку у складах професійних команд першої ліги не перевищує 10 %. А в «Прем'єр-лізі» взагалі мінімальний [3, 5]. Підсумком такого незадовільного стану є те, що відсутність регулярної ігрової практики на професійному рівні для багатьох перспективних українських футболістів, по-перше, призводить до зниження рівня їх спортивної майстерності та вмотивованості, що має негативні наслідки насамперед для них самих, а, по-друге, позначається на рівні виступів молодіжної та національної збірних команд України з футболу.

Досвід провідних футбольних країн Європи (Англія, Німеччина, Іспанія, Нідерланди та ін.) свідчить про те, що для систематичної і планомірної підготовки юних футболістів необхідно скасувати офіційні змагання до 12-річного віку. Замість тривалого чемпіонату, який створює умови до тиску з боку дорослих, набагато краще організувати короткі турніри на один і більше днів. Діти в такому випадку отримують велику користь від їхньої різноманітності та нетривалості [15, 20, 22, 23].

Гнучка система проведення змагань знижує значущість кінцевого результату і, як наслідок, тренери проводять систематичні заміни, кількість ігрового часу стає рівним для всіх, навіть для менш підготовлених гравців. Тому юні таланти не нервують, розслабляються і підвищують свій творчий потенціал. Таким чином, коли перемога менш важлива, ніж розвиток, усі гравці отримують рівноцінну можливість грати та більш якісне навчання.

Окремого вивчення вимагає тема методичного і практичного підходів до тренувального процесу і системи проведення змагань серед талановитих футболістів у період їх переходу в професійний спорт, оскільки діяльність вітчизняних СДЮШОР, академій та дитячо-юнацьких футбольних клубів упродовж усього четвертого етапу підготовки підпорядкована одній установці – забезпечити успішні виступи гравців в усіх офіційних змаганнях. Зрозуміло, що така установка обумовлює значну інтенсифікацію тренувального процесу, що категорично неприпустимо в цьому віці [8].

Аналіз особливостей сучасної системи побудови етапу підготовки до вищих досягнень у футболі дозволив також встановити, що під час проведення навчально-тренувальних занять практично не враховуються індивідуальні особливості спортсменів даного віку – темпи біологічного дозрівання (тим більше, що терміни повної біологічної зрілості настають у 21–23 роки [10]), психологічні відмінності, схильність до розвитку того або ін-

шого механізму енергозабезпечення і здатності до відновлення після різних навантажень тощо. При цьому загальновідомо, що індивідуально-диференційований підхід базується на урахуванні індивідуальних можливостей спортсмена, а також вимог виду спорту (відносно футболу, це ігрова позиція, амплуа).

Відповідно до нормативно-правових документів для ДЮСШ і СДЮШОР, футболісти на етапі підготовки до вищих досягнень повинні мати постійну ігрову практику в кількості 36 офіційних та 36 навчально-тренувальних і контрольних матчів [11]. Проте, як свідчить практика, система проведення змагань серед молодих гравців 19–20-річного віку фактично відсутня. Спортсменів після завершення навчання у ДЮСШ, а це як правило юнаки 16–17 років, рекомендують для відбору до професійних команд. Але, як було зазначено вище, більшість із них не в змозі з об'єктивних причин отримати професійний контракт, тому свою подальшу життєдіяльність вони пов'язують із навчанням у вищому навчальному закладі та участю у студентських або міських чи районних змаганнях серед аматорських колективів, які, в свою чергу, не вирішують проблему в цілому та не відповідають сподіванням талановитої молоді.

Діюча система проведення змагань серед професійних команд не враховує вікові психофізіологічні особливості юних футболістів, за винятком чемпіонату України серед дублюючих та молодіжних команд клубів Прем'єр-ліги, де грають юнаки віком до 19 і 21 року. Таким чином, перспективні 16–18-річні футболісти, якщо потрапляють до професійної команди, повинні виконувати великий обсяг тренувальної роботи та брати участь у великій кількості ігор протягом 8–9-місячного змагального періоду. Вимоги професійного футболу для більшої частини талановитої молоді стають надмірними, що призводить до перенапруження, перевтоми, перетренованості та високого рівня травматизму, а в подальшому – до передчасного припинення активної спортивної діяльності.

Вже багато років у Англії та Шотландії працює система поступового переходу гравців з юнацького футболу у дорослий. Якщо спортсмен після закін-

чення дитячої футбольної школи через ряд причин не потрапив до професійної команди, то він має змогу продовжувати тренуватись і брати участь у змаганнях серед команд віком до 23 років [18, 21].

Федераціями Німеччини, Іспанії, Нідерландів також передбачено проведення національних чемпіонатів серед гравців команд U-18, U-19, U-20 і U-21 [20, 22, 23].

Отже, метою вітчизняного дитячо-юнацького футболу повинна стати довгострокова підготовка перспективної молоді, а критерієм оцінки діяльності спортивної школи, клубу та академії – виховання гравців для професійної команди. Тому для вирішення існуючих проблем необхідно, по-перше, скасувати сучасну практику проведення регулярних змагань до 12-річного віку, по-друге, зменшити негативні наслідки «перехідного» періоду, а саме організувати національні чемпіонати серед команд 18–21-річних гравців, всеукраїнські турніри молодіжних збірних областей та регіональних центрів і відповідно продовжити вікові межі навчання у спортивних школах та футбольних клубах до 19 років включно.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз даних, отриманих у результаті вікового моніторингу, дозволив визначити реальний стан українського футболу і тим самим обґрунтувати можливі шляхи для оцінки та прийняття зважених рішень з оптимізації вітчизняної системи багаторічної підготовки футболістів, вдосконалення управління діяльністю суб'єктів резервного спорту у футболі, внесення змін у навчально-тренувальний процес, практику організації та проведення дитячо-юнацьких змагань, педагогічні засади управління спортивною діяльністю юних футболістів та методику оцінки ефективності роботи дитячо-юнацьких тренерів.

Враховання результатів даного дослідження в практичній діяльності спортивних шкіл та клубів сприятиме підвищенню якості підготовки футбольних талантів для спорту вищих досягнень, що дозволить привести його у відповідність до національних інтересів та наблизити до стандартів розвитку дитячо-юнацького та професійного футболу у світі.

Література

1. *Золотарев А. П.* Структура и содержание многолетней подготовки спортивного резерва в футболе: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А. П. Золотарев. – Краснодар, 1997. – 50 с.
2. *Лалаков Г. С.* Структура и содержание тренировочных нагрузок на различных этапах многолетней подготовки футболистов: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Г. С. Лалаков. – Омск, 1998. – 54 с.
3. *Ніколаєнко В. В.* Стан підготовки футбольного резерву в Україні / В. В. Ніколаєнко, О. В. Байрачний // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2010. – № 2. – С. 32–36.

4. *Ніколаєнко В. В.* Аналіз ігрової діяльності футболістів в провідних командах Європи / В. В. Ніколаєнко, Б. А. Балан // Педагогіка, психологія та медико-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2012. – № 9. – С. 64–68.
5. *Ніколаєнко В. В.* Практичні аспекти вдосконалення тренувальної діяльності та системи проведення змагань на етапі підготовки до вищих досягнень у футболі / В. В. Ніколаєнко, Б. А. Балан // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2013. – № 2. – С. 23–27.
6. *Ніколаєнко В. В.* Віковий аспект формування дитячо-юнацьких команд з футболу: реальність та перспективи / В. В. Ніколаєнко, О. В. Байрачний // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. пр. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2013. – Вип. 16. – С. 147–153.
7. *Петухов А. А.* Футбол. Формирование основ индивидуального технико-тактического мастерства юных футболистов. Проблемы и пути решения: монография / А. В. Петухов. – М.: Сов. спорт, 2006. – 232 с.
8. *Платонов В. Н.* Система подготовки в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения / В. Н. Платонов. – К.: Олимп. лит., 2004. – 808 с.
9. *Сучилин А. А.* Теоретико-методологические основы подготовки резерва для профессионального футбола : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А. А. Сучилин. – Волгоград, 1997. – 74 с.
10. *Федотова Е. В.* Основы управления многолетней подготовкой юных спортсменов в командных игровых видах спорта: монография / Е. В. Федотова — М.: СпортАкадемПресс, 2003. — 224 с.
11. *Футбол: Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву та шкіл вищої спортивної майстерності* / під ред. В. В. Ніколаєнка, В. Г. Авраменка, В. І. Гончаренка [та ін.]. – К. : Наук.-метод. комітет ФФУ, 2003. – 106 с.
12. *Чирва Б. Г.* Базовая и профессиональная техническая и тактическая подготовка футболистов : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Б. Г. Чирва. – М., 2008. – 45 с.
13. *Шамардин А. А.* Целевая функциональная подготовка юных футболистов : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А. А. Шамардин. – Волгоград, 2009. – 44 с.
14. *Шамардин В. Н.* Система подготовки юных футболистов / В. Н. Шамардин. — Днепропетровск: Пороги, 2001. — 104 с.
15. *Developing football for everyone: National Game Strategy 2011–15* / The Football Association. – London, 2011. – 30 p.
16. *Grace A.* Role of the coach in training game - a reflection on practice and learning models / A. Grace // Congreso Ibérico de Baloncesto. – Caceres, 2007. – P. 169–171.
17. *Martin R. P.* Season of birth is related to child retention rates, achievement, and rate of diagnosis of specific LD / R. P. Martin, G. Clanton, K. Moon // J. Learning Disabilities. – 2004. – N 37(4). – P. 307–317.
18. *McLeish H.* Review of Scottish Football: Grassroots, Recreation and Youth Development / H. McLeish. – Glasgow: Scottish FA, 2010. – 67 p.
19. *Morris J. G.* Enhancing opportunities for high-level sporting performance: influence of 'relative age'. A sporting chance / J. G. Morris, M. E. Nevill : Loughborough, UK: Institute of Youth Sport, Loughborough University, 2006. – 34 p.
20. *Talentförderprogramm: Leitfaden für die Ausbildung* / Deutscher Fussball-Bund. – Munster: Philippka-Sportverlag, 2002. – 289 p.
21. *The FA Youth Development Review* / The Football Association. – London, 2012. – 39 p.
22. *Van Lingen B.* Coaching Soccer: The Official Coaching Book of the Dutch Soccer Association / B. Van Lingen. – Michigan: Reedswain Inc., 1998. – 218 p.
23. *Wein H.* Futbol a la medida del niño / H. Wein: Gradagymnos, 2004. – Vol. 1. – 290 p.

References

1. *Zolotarev A. P.* The structure and content of long-term training of sports reserve in football: authoref. of dis. of Dr. of Sci. in pedagogy: speciality 13.00.04 «Theory and methods of physical training, sports training, health-improving and adaptive physical culture» / A. P. Zolotarev. – Krasnodar, 1997. – 50 p.
2. *Lalakov G. S.* Structure and content of training exercises at various stages of long-term training of footballers: authoref. of dis. of Dr. of Sci. in pedagogy: speciality 13.00.04 «Theory and methods of physical training, sports training, health-improving and adaptive physical culture» / G.S. Lalakov. – Omsk, 1998. – 54 p.
3. *Nikolaienko V. V.* The state of reserve preparation in Ukrainian football / V. V. Nikolaienko, O. V. Bairachnyi // Theory and methods of physical education and sports. – 2010. – N 2. – P. 32–36.
4. *Nikolaienko V. V.* Analysis of football players' playing activity in leading European teams / V. V. Nikolaienko, B. A. Balan // Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports. – 2012. – N 9. – P. 64–68.

5. *Nikolaienko V. V.* Practical aspects of improvement in training activity and system of competition at the stage of preparation for the highest achievements in football / V. V. Nikolaienko, B. A. Balan // Theory and methods of physical education and sports. – 2013. – N 2. – P. 23–27.
6. *Nikolaienko V. V.* Age aspect of formation of youth football teams: Reality and prospects / V. V. Nikolaienko, O. B. Bairachnyi // Physical education, sport and health of the nation: collected scient. papers. – Vinnytsa : M.Kotsubynskyi VSPU, 2013. – Vol. 16. – P.147–153.
7. *Petukhov A. A.* Football. Laying the foundations of individual technical and tactical skills in young players. Problems and solutions : monograph / A. A. Petukhov // Moscow: Soviet Sport, 2006. – 232 p.
8. *Platonov V. N.* System of training in Olympic sports. General theory and its practical applications / V. N. Platonov. – Kiev: Olympic literature, 2004 – 808 p.
9. *Suchilin A. A.* Theoretical and methodological basis for the preparation of reserve in professional football: authoref. of dis. of Dr. of Sci. in pedagogy: speciality 13.00.04 "Theory and methods of physical training, sports training, health-improving and adaptive physical culture" / A. A. Suchilin. – Volgograd, 1997. – 74 p.
10. *Fedotova E. V.* Basics of long-term training of young athletes in team sports: monograph / E.V. Fedotova // Moscow: SportAkademPress, 2003. – 224 p.
11. *Nikolaienko V. V.* Football: Training program for youth sports schools, specialized youth schools of Olympic reserve and school of the highest sports achievements / V. V. Nikolaienko, V. G. Avramenko, V. I. Goncharenko [et al.]. – Kyiv: Scientific and Methodological Committee of FFU. – 106 p.
12. *Chirwa B. G.* Basic and professional technical and tactical training of football players : authoref. of dis. of Dr. of Sci. in pedagogy: speciality 13.00.04 "Theory and methods of physical training, sports training, health-improving and adaptive physical culture" / B. G. Chirwa. – Moscow, 2008. – 45 p.
13. *Shamardin A. A.* Target functional training of young players: authoref. of dis. of Dr. of Sci. in pedagogy: speciality 13.00.04 «Theory and methods of physical training, sports training, health-improving and adaptive physical culture» / A. A. Shamardin. – Volgograd, 2009. – 44 p.
14. *Shamardin V. N.* System of young players training / V. N. Shamardin. – Dnepropetrovsk: Porogi, 2001. – 104 p.
15. *Developing football for everyone: National Game Strategy 2011–15* // The Football Association. – London, 2011. – 30 p.
16. *Grace A.* Role of the coach in training game – a reflection on practice and learning models / A. Grace // Congreso Ibérico de Baloncesto, 2007. – P. 169–171.
17. *Martin R. P.* Season of birth is related to child retention rates, achievement, and rate of diagnosis of specific LD / R. P. Martin // J. Learning Disabilities. – 2004. – Vol. 37, N4. – P. 307–317.
18. *McLeish H.* Review of Scottish Football: Grassroots, Recreation and Youth Development / H. McLeish // Glasgow: Scottish FA, 2010. – 67 p.
19. *Morris J. G.* Enhancing opportunities for high-level sporting performance: influence of 'relative age' / J. G. Morris. – Institute of Youth Sport, Loughborough University, 2006. – 34 p.
20. *Talentförderprogramm: Leitfaden für die Ausbildung* / Deutscher Fussball-Bund, Munster: Philippika-sportverlag, 2002. – 289 p.
21. *The FA Youth Development Review* // The FA. – London, 2012. – 39 p.
22. *Van Lingen B.* Coaching Soccer: The Official Coaching Book of the Dutch Soccer Association / B. Van Lingen // Michigan, Reedswain Inc., 1998. – 218 p.
23. *Wein H.* Futbol a la medida del niño / H. Wein; Gradagymnos. – 2004. – Vol. 1. – 290 p.